

A szövegtani kutatás diszciplináris környezete

Szövegtanok – a szövegtanok alkalmazási területei

Mielőtt a Beszélgetés e második részének címében megjelölt témák tárgyalását elkezdenénk, a 'szövegtan' szakkifejezés használatához fűzünk néhány megjegyzést.

1. kérdés: Mi az előnye és mi a hátránya a 'szövegtan' szakkifejezés használatának?

B. Zs.: A 'szövegtan' szakkifejezés használata természetesen nem választható (a dolgok logikája alapján nem választandó) el a 'szöveg' szakszó használatától.

– Ha valaki a 'szöveg'-fogalmat a következőképpen értelmezi:

„A szöveg a mondatnál nagyobb, magasabb szintű nyelvi egység, egymással összefüggő mondatok sorából szerkesztett egész.” (1)

olyan 'szövegtan' fogalmát kell értelmezze, amely képes választ adni arra a kérdésre, hogy mikor tekinthető egy mondat sor „összefüggő mondatok sorából szerkesztett egész”-nek. Azt hiszem, nem kell bővebben magyarázni, hogy ez az 'összefüggőség' csak részben nyelvi természetű!

– Ha valaki, mint például *Szendé Aladár*, ahogy az az első fejezetben is olvasható, s az alábbi idézetek alapján világosan látható, mind a 'szöveg', mind a 'szövegtan' fogalmával kapcsolatban egyértelműen utal a nyelven kívüli elemek figyelembe vételének szükségességére:

„A szöveg a legnagyobb nyelvi egység, amely egy gondolatmenetet tár fel egymással összefüggő bekezdések, mondatok sorával úgy, hogy a tartalomnak megfelelő terjedelemben és a hallgatóhoz vagy az olvasóhoz igazodó jódon taglalja és fogalmazza meg a mondanivalót.” (2); [A szövegtan] „elméleti keretet kíván nyújtani a különféle típusú szövegek megértéséhez, elemzéséhez, és ezekkel a vizsgálatokkal a szöveg szemléletet folyamatosan megalapozza és érleli. Vagyis: az érettségiző a szöveget a maga egészében jelnek, jelkomplexumnak tekintse, amelynek alkotásában nemcsak nyelvi (szemantikai) oldalával, hanem nyelven kívüli (viselkedési), sőt pragmatikai (azaz a kommunikációs helyzetre is vonatkozó) jellegével is számolnia kell.” (3)

választ kell tudjon adni arra a kérdésre, hogy az általa elképzelt szövegtan mi módon veheti figyelembe (kell, hogy figyelembe vegye!) ezeket a bizonyos nyelven kívüli elemeket.

A fenti idézeteket elemezve természetesen sem az nem tekintendő általános érvényű megállapításnak, hogy a 'szöveg'-et 'mondatok', illetőleg 'bekezdések' sorából álló (nyelvi) egységként kell értelmezni (hiszen az első fejezetben láthattuk, a 'szövegszerűség'-et nem célszerű 'terjedelem'-hez/ 'nagyságrendhez' kötni), sem az, hogy a 'szövegtan' szakkifejezés használata problémamentes.

P. S. J.: A 'szövegtan' szakszó használatának előnye és hátránya röviden a következőkben foglalható össze:

– *előnye*, hogy: a) egyrészt az általa megjelölt diszciplína vizsgáltai körét nem szűkíti le (már a terminológia szintjén!) oly módon, ahogy azt például a 'szöveggrammatika', vagy 'szövegnyelvészet' szakkifejezések használatát ennél – azaz az előbbi csak a grammatika, az utóbbi csak a nyelvészet eszközeivel elemezhető és leírható relációk vizsgálatára; b) másrészt, hogy elkerüli bizonyos szakszavak (például a 'szöveggrammatika' szakkife-

jezés összetevőjét képező 'grammatika' szakszó) alkalmazásának 'csúsztatott használat'-át és túlzott mértékű 'metaforikus kiterjesztés'-ét; azért beszélek „csúsztatott használat”-ról, mert a 'grammatika' a nyelvi rendszer diszciplinája, a szöveg viszont nem eleme a nyelvi rendszernek, és azért „túlzott mértékű metaforikus kiterjesztés”-ről, mert például 'a több mondat nagyságrendű' szövegek számára nyilvánvalóan nem képzelhető el olyan jellegű grammatika, mint amilyen a mondatok számára rendelkezésünkre áll, minthogy a mondatok összetevői az állítmány körül többé-kevésbé egyértelműen szerveződnek;

– *hátránya*, hogy: a) egyrészt (Balázs János 3. kérdéssel kapcsolatban idézett megállapítása intenciója értelmében!) azt sugallja, hogy a *hangtan*, *morfématan*, *szótan*, *szintagmatan*, *mondattan* elnevezésű tan-ok sorába 'legmagasabb szintű elem'-ként illeszkedő diszciplína, ami nyilván nem állja meg a helyét, mert a szöveg nem a rendszer eleme és nem egy, a nagyságrendje által meghatározható elem; más szóval itt közvetve visszatér a 'csúsztatott' használat; b) másrészt, hogy az említett 'sugallás' következtében túlságos mértékben csupán a verbális szövegekhez kötődő szakkifejezés.

Amikor a következőkben mindezek ellenére megmaradunk a magyar nyelvű terminológiában meglehetősen mély gyökeret vert 'szövegtan' szakkifejezés használatával mellett, a későbbiek során megpróbáljuk azt egy hozzá illesztett jelzővel egyértelművé (egyértelműbbé!?) tenni.

A *szövegfogalomhoz*, valamint a *szövegtan* szakkifejezéshez fűzött eddigi kommentárjaink már többé-kevésbé jelzik annak a területnek a komplexitását, amelyet globálisan 'szövegtani kutatás'-nak szokás nevezni. Ahhoz azonban, hogy ezt a területet a maga összetettségében láthassuk, abból a 'diszciplináris környezet'-ből kell kiindulnunk, amelyben ez a kutatás folyik – ha ezt a környezetet nem is válik mindig tudatossá a terület kutatói számára.

2. kérdés: Melyik az a (maximális) diszciplinakörnyezet, amelyben a szövegtani kutatás elhelyezendő?

P. S. J.: A maximális diszciplinakörnyezetet az *1. táblázatban* foglaltuk össze. Ehhez a táblázathoz, minthogy Beszélgetéseinkben az a 'részletekben értelmezendő tematikus térkép' szerepét tölti be, a magam részéről itt csupán néhány terminológiai megjegyzést fűzök:

– a 'nyelv' és 'médiium' szakszavakat abban az értelemben használom, amelyet e Beszélgetés első fejezetében bevezettünk, azaz ebben a használatban például a 'nyelv' szakszó nem csak verbális nyelvekre utal;

– a 'nyelvkonfiguráció' szakkifejezés olyan 'komplex nyelvek'-re utal, mint például a '20. századi magyar költői nyelv' és az 'öt fokú magyar népzene nyelve' összetevőkből létrehozott;

– a 'médiiumkonfiguráció' szakkifejezés olyan 'komplex médiiumok'-ra utal, mint például a 'verbális médiium' és a 'zene médiuma' összetevőkből létrehozott, de olyanokra is, mint például a fogalmi (lexikai) médiium és az írott/nyomtatott (vizuális) médiium összetevőkkel rendelkező;

– a 'szövegtartomány' egyrészt különféle *tipológiai* kritériumoknak eleget tevő (multi-mediális) szövegek együtteseire utal, másrészt különféle *szöveggörpuzsokra*; az előbbi használatban beszélünk például a 'magyar nyelvű modern próza' típusában sorolható szövegekről, az utóbbiban például a *Sebő-együttes* által megzenésített *Weöres*-versek görpuzsáról; végül

– a 'dominánsan verbális' minősítés úgy értendő, ahogy az említett példákban 'intuitive' is kitűnik.

B. Zs.: Igaz ugyan, hogy a továbbiak során részletesen elemezzük az *1. táblázat* valamennyi szektorát, de talán itt se maradjunk meg a kizárólag terminológiai megjegyzések szintjén! – A tájékozódás első lépéseként elegendő, ha megfigyeljük, hogy a 'szövegtan(ok) szektora' a táblázatban *középponti* helyet foglal el. Ha az analitikus részletektől eltekintünk, és a 'szövegtan' terminus intuitív értelmezéséből indulunk ki, a szövegtan szektorának a többi szektorhoz fűződő kapcsolatáról a következőket mondhatjuk:

Horizontálisan a 'nyelvészetek' és a 'szövegtani társtudományok' szektora között helyezkedik el: alkalmasan felépített nyelvészeti tudományágakat összetevőként kell tartalmazzon, a társtudományokkal pedig úgynevezett 'munkamegosztási viszony'-ban kell, hogy álljon.

Vertikálisan az 'interdiszciplináris alapozás tudományágai' és az 'alkalmazási területek' szektora a 'szomszédai': az előbbi szektor tudományágai részt kell vegyenek profiljának kialakításában, az utóbbi területei joggal tartanak igényt alkalmazhatóságára.

Ezeket a kapcsolatokat célszerű lenne az oktatási gyakorlat felől is végiggondolni, hogy a tanár megfelelő keretbe helyezhesse mindazt, amit 'szövegek'-kel kapcsolatban akár a magyar nyelv, akár az irodalomórakon tárgyal.

Alkalmazási területek		
<i>a köznapi, a tudományos, a jogi, a vallási, az ideológiai, az irodalmi stb. kommunikáció területe éppúgy, mint a misztikusé vagy a patológikusé</i>		
<p>Sz-T szövegtani társtudományok</p> <p><i>egy nyelv vagy médium, illetőleg egy (dominánsan verbális) nyelvkonfiguráció, médiumkonfiguráció, vagy szövegtartomány</i></p> <p><i>szövegtani társtudományai</i></p> <p>===</p> <p>ÁLTALÁNOS SZÖVEGTANI TÁRSTUDOMÁNYOK</p> <p>***</p> <p>szövegtani társtudományok: poétika; narratológia, retorika; stilisztika, esztétika</p>	<p>SzT szövegtanok</p> <p><i>(dominánsan verbális) szövegtartományok</i></p> <p><i>szövegtanai</i></p> <p>===</p> <p>ÁLTALÁNOS SZÖVEGTAN</p> <p>***</p>	<p>Ny-T nyelvészeti tudományok</p> <p><i>egy nyelv vagy médium, illetőleg egy (dominánsan verbális) nyelvkonfiguráció, médiumkonfiguráció, vagy szövegtartomány</i></p> <p><i>nyelvészeti tudományai</i></p> <p>===</p> <p>ÁLTALÁNOS NYELVÉSZETI TUDOMÁNYOK</p> <p>***</p> <p>nyelvészeti tudományok: rendszer nyelvészet; a rendszer elemei használatának nyelvészet; 'szöveg'-nyelvészet</p>
IA-T Az interdiszciplináris alapozás tudományai		
<p>pszichológia</p> <p>szociológia/ antropológia</p>	<p>szemiotika</p> <p>kommunikáció- elmélet</p>	<p>formális metodológiák</p> <p>empirikus metodológiák</p>
<p>filozófia</p>		<p>X</p>

1. táblázat

Térjünk rá ezek után a 'szövegtan(ok) szektorá'-nak részletesebb elemzésére. A szövegtanokkal kapcsolatban megválaszolendő alapkérdés a következő:

3. kérdés: Mi határozza meg egy szövegtan jellegét?

P. S. J.: Ha erre a kérdésre rövid választ kívánunk adni, ez a válasz a következő lehet: a szövegtan jellegét – miként bármely más tudományét is – *tárgyának, céljának és módszerének a hierarchiája* határozza meg, amelyben a három alapelem bármelyike domináns lehet.

Ami a *tárgyat* illeti, az vagy egy *szövegmeghatározás* révén, vagy egy *szövegtípus*, vagy egy *szövegtörzset* megjelölése útján adható meg; ilyen értelemben beszélhetünk például a 'verbális és zenei összetevővel egyaránt rendelkező szövegek' szövegtanáról, a 'drámaszövegek' szövegtanáról, illetőleg *Örkény István* 'egyperces'-einek szövegtanáról.

A *cél* lehet *elméleti*, de lehet kizárólag *praktikus* is; elméleti cél lehet például a 'tárgy'-ként kiválasztott szövegtartományra vonatkozó valamennyi nyelvi és nem nyelvi ismeret rendszerbe foglalása, praktikus cél lehet például egy 'szövegtani kalauz' összeállítása adott típusú szövegek (mondjuk 'bizonyos kémiai kísérletek leírásai') létrehozása céljára.

A *módszer* a szövegtani kutatás 'nagy kereszt'-je. *Tanácsként* azt mondhatjuk, hogy olyan módszer kialakítására kell törekedni, amely egyfelől lehetővé teszi mind a nyelvi, mind a nem nyelvi ismeretek 'szabad' alkalmazását, másfelől a szövegekkel (szövegeken, illetőleg szövegek létrehozása érdekében) elvégzett valamennyi művelet eredményeinek a leírásánál maximális explicitiségre törekszünk.

Az e három elemből létrehozott *hierarchia* jellegét minden esetben a *domináns* elem határozza meg:

– *tárgy* (-cél, -módszer): például *Örkény Egypercesei* (az azokra vonatkozó nyelvi és nem nyelvi ismeretek rendszerbe foglalása – az egyperceseken végzett műveletek/művelettipusok explicit leírása);

– *cél* (-tárgy, -módszer): például *szövegtani kalauz összeállítása* (kiválasztott tartományba eső kémiai kísérletek leírása számára – a szóban forgó kísérletek egyes fázisainak 'utasítások' végrehajtása eredményeként való megfogalmazása)

– *módszer* (-tárgy, -cél): például *strukturálista elemzés* (egy a módszer bemutatása számára véletlenszerűen vagy tudatosan kiválasztott szövegtartomány – a strukturalista elemzés lehetőségeinek és határainak szemléltetése).

Elképzelhető természetesen olyan hierarchiák is, amelyekben nemcsak a domináns elem a meghatározó, hanem a domináns elemet követő másik két elem sorrendje is.

B. Zs.: Ha a tankönyveket, tanári segédkönyveket vizsgáljuk, azokban a szövegtanra vonatkozóan a következőket olvashatjuk. (Az idézetek csupán példaként szolgálnak, az idézendő könyvek kiválasztásánál nem törekedtem teljességre.)

„1. Szinte a szemünk láttára cseperegik föl a nyelvtudománynak egy új ága, a *szövegtan*, amelyet más-más szempontból tekintve szövegnyelvészetnek és szövegelméletnek is neveznek. Külföldön is, nálunk is e terminusok közül mindegyikkel találkozhatunk, anélkül, hogy kísérlet történt volna a velük jelölt fogalom vagy fogalmak pontos meghatározására, elkülönítésére vagy használatuk szabályozására.

Ha abból indulunk ki, hogy e megnevezések mindegyike végső soron ugyanazt a nyelvészeti tudományágot jelöli, véleményem szerint legcélszerűbb *szövegtanról* beszélnünk. Egyrészt azért, mert ez a műszó mintegy záró láncszeme a hangtan, alaktan, szótan, mondattan és nyelvtan terminussorozatnak, mely nálunk elég hagyományos és közkeletű. Másrészt azért, mert ez a legrövidebb.” (4)

„A *szövegtan* a szövegek elemzésének és alkotásának tudománya: rendszerezett ismeretanyag a szöveg funkciójáról, alaptermészetéről, makro- és mikrostrukturális jellemzőiről, válfajairól. A középiskolai anyanyelvi nevelésben ez az ismeretanyag célszerűen egyszerűsített és összevont formában tantervi anyagként szerepel. Előzményei az általános iskolában formálódnak ki, ott azonban még nem érvényesülnek diszciplináris szinten, hanem *szövegismeretként*. A szövegismeret nem kívánja a szövegtani ismeretek kifejtését, azaz fogalmi szintű elsajátítását, inkább a gyakorlati felismerés és alkalmazás szintjén való megértését. (...) A középiskolai „szövegtan” mint stúdium a tudatos szövegelemzés és szövegalkotás tantárgyi ágazata.” (5)

„A szöveg az a legnagyobb funkcionális egység, amely a nyelvi kommunikáció szerkezeti kerete. Ebbe szerződnek a mondatok mint legkisebb kommunikációs egységek, a mondatokba a szavak, a szavakba a morfé-
mák, az utóbbiakba pedig a fonémák. Az értelmes nyelvi közlés kialakulásában ezek mindegyikének megvan a maga szerepe.” (6)

„Ezzel szembeállítható V. L. Figgie és H. Weinrich megközelítése. Az előbb azt írja: „Általánosan az a nézet uralkodik, hogy a nyelv mondatokból áll. Ez a nézet javításra szorul. A nyelv szövegek halmaza.” Az utóbbi definíciója így szól: „A szöveg a kommunikáció két feltűnő megszakítása között elhelyezkedő nyelvi jelek rendezett sora.” (7)

(...)

„Az új szövegnyelvészet mint a mondaton túlmutató egységeket vizsgáló tudomány ellentmondásokkal van tele, amelybe egyre jobban belebonyolódott a hetvenes évekre a pragmatika felé eltolódva. Ugyanis csak segítségével szabadulhatott meg a mondatközpontiságtól, de a pragmatika „lényege éppen az, hogy ő a szempont, a megközelítés, amely bizonyos szemantikai és szintaktikai tények számára kiindulópont. Ha ez így van, akkor az elemzőnek a mindenkor összes szituatív és kontextuális tényező eleve meghatározó szerepével kell szembenéznie, ezekből nem véve ki saját történetileg meghatározott énjét mint befogadót sem. Eszerint a mindenkor szöveghez illőnek ítélt elméleti-módszertani keret megválasztása egy szöveg előzetes értelmezését követő második lépés. Ez a keret magyarázhatja a választott szövegértelmezést, de nem magyarázza meg az első lépést, a mindenkor szöveg és az előzetes értelmezés közti összefüggést magát.” (8)

„Mi a szöveg?” S erre annak idején a következő választ adtam: „A szöveg nyelvi formába öntött objektivációja [azaz: kivetítése, érzékelhetővé tétele] az egyéni pszichikai tartalom egy részletének, olyan terjedelemben és megformáltságban, amely [szükséges és] elegendő ahhoz, hogy adott helyzetben, a kifejezés és/vagy tájékoztatás és/vagy befolyásolás feladatát ellátva, a teljesség és lezártág érzetét felkeltse.” (A szöveges zárójelbe tett kiegészítések mostaniak.) (9)

(...)

„Mi hát a szöveg? – A beszédnek (mindegy, hogy hangzó vagy írott formában való) egységnyi megjelenési formája. – És: Mi szöveg? – Minden olyan nyelvi eszközökből álló alakulat, amely adott helyzetben betölti a fentebb jelzett feladato(ka)t. – S most már feltehetjük a kérdést: Milyen a szöveg? – Olyan, amilyen az adott helyzetben s a felsorolt függvénybe ágyazva szükséges és elegendő ahhoz, hogy teljessé egészítse ki azt, amit ezekből aktivizálni tud. Am ennek a közoktatásban nem az elméletét kell elsősorban elsajátítatnunk, hanem a gyakorlatát (magasabb szinten persze: a kontrollképes gyakorlatát). Ezt a kérdést ebben a hármasságban vázoltam fel: Szöveg szemlélet, szövegismeret, szövegtan. (10) – Ezek közül a *szöveg szemlélet* nevelői és nevelési alapállás. A tanárnak (de már a tanítónak, sőt az óvónőnek is éreznie, s (az életkornak megfelelő szinten és módon) éreztetnie kell, hogy minden, ami a nyelvben van, a beszédből és a beszédért van; tehát akár szófajokról, mondatrészekről, de akár hangsúlyformákról vagy szórendi megoldásokról van is szó, az valóságos vagy potenciális szövegelem, szövegtényező; s ezért a helyesírás, a grammatika, a stilisztika, a retorika mind-mind a kommunikatív szándékú, értékű és erejű szöveget tükrözi és szolgálja, csak más-más szinten és megközelítésben. – A *szöveg ismeretnek* receptív oldala a *szövegértés*, produktív oldala a *szövegalkotás*; s mind a kettőnek fontosabb a gyakorlati, mint az elméleti oldala. Persze azért ez utóbbi sem hanyagolandó el; de nem azért műveljük, hogy felelni tudjon belőle a diák, hanem hogy felnőttként, adott helyzetben, a kontrollképességét biztosítsa majd. Mert a beszéd és írás közben nem szabályokat alkalmazunk, hanem beidegzéseink alapján cselekszünk; de kétség esetén tudnunk kell »kinagyítani« a problematikus részleteket, hogy vizsgálóra vehessük őket. – A *szövegtan* felsőfokú (de legalábbis felső középfokú) rendszerezése annak, amit a szövegről tudni – azaz tudományosan tudatosítani – lehet. Ez főképpen a tanári tudati tartaléknak fontos eleme, mint a szöveg szemléletnek implicit fedezete.” (11)

Ha ezeket az idézeteket a *tárgy, cél és módszer* szempontjából elemezzük, a következő megállapításokra jutunk:

Balázs János egyenlőségjelet látszik tenni a *szövegtan* és a *szövegnyelvészet* közé, s ebből azt a következtetést vonhatjuk (vonhatnánk) le, hogy véleménye szerint a *szövegtan* ugyanaz a tárgya, célja és módszere, ami a *szövegnyelvészetnek*, jóllehet a *szövegnyelvészet* tárgyáról és módszeréről nem beszél.

Szende Aladár megjelöli globálisan a *szövegtan* tárgyát („a szövegek elemzésének és alkotásának a tudománya...”), közvetett módon utal a céljára is („A középiskolai *szövegtan* mint stúdium a *tudatos* szövegelemzés és szövegalkotás tantárgyi ágazata” – kiemelés tőlem B. Zs.), a módszerére azonban nem tér ki.

Hangay Zoltán – másoktól idézett megállapítások útján – elsősorban *szövegnyelvészet*-ről beszél. Az összefüggésekből kiragadott idézetek alapján csupán közvetett módon állíthatunk fel hipotézist a *szövegnyelvészet* tárgyára, céljára és módszerére.

Deme László a 'szövegtan'-t a 'szöveg szemlélet, szövegismeret, szövegtan'-hármás utolsó tagjaként értelmezi („A *szövegtan* felsőfokú (de legalábbis felső középfokú) rend-

szerezése annak, amit a szövegről tudni – azaz tudományosan tudatosítani – lehet.”) Ami e szövegtan tárgyát, célját és módszerét illeti, arra vonatkozóan azonban az idézetekből nem tudunk meg közelebbit.

Azt hiszem, (sajnos) nem túlzás azt mondanom, hogy Balázs János 1979-ben megfogalmazott megállapítása, amely szerint: „Külföldön is, nálunk is e terminusok [szövegtan, szövegnyelvészet, szövegelmélet] közül mindegyikkel találkozhatunk, anélkül hogy kísérlet történt volna a velük jelölt fogalom vagy fogalmak pontos meghatározására, elkülönítésére vagy használatuk szabályozására” – ma is érvényes. Beszélgetéseinkkel nem utolsó sorban az is célunk, hogy ehhez a meghatározáshoz/elkülönítéshez/szabályozáshoz a magunk módján hozzájáruljunk.

E fejtegetések után természetesen vetődik fel a

4. kérdés: Milyen jellegű szövegtan(ok) létrehozására célszerű törekedni?

Ha az 1. táblázatot megfigyeljük, láthatjuk, hogy annak mindhárom középső szektora úgy van felépítve, hogy azokban az *egyedi* tudományok mellett (lásd az oszlopok felső részében található felsorolásokat) az úgynevezett ÁLTALÁNOS tudomány(ok)ra is történik utalás: ez a helyzet a 'szövegtan(ok)' szektorában is, ahol a '(dominánsan verbális) szövegtartományok szövegtanai' mellett megtalálható az ÁLTALÁNOS SZÖVEGTAN szakkifejezés is.

Mínthogy az ÁLTALÁNOS tudományok azok, amelyek tartalmazzák azokat az *általános* alapelveket és azt a 'közös tudásanyag'-ot, amelyekre az *egyedi* tartományok épülnek, a 4. kérdést célszerű alkérdésekre bontani. Ezek közül az alkérdések közül az első a következő:

4.1. Milyen jellegű ÁLTALÁNOS SZÖVEGTAN létrehozására célszerű törekedni?

P. S. J.: Próbáljunk erre a kérdésre a *tárgy – cél – eszköz* bontásának megfelelően választ adni!

A *tárgy* meghatározása természetesen vezet ahhoz a 'szöveg meghatározás'-hoz, amelyet az első fejezetben állítottunk össze több lépésben. Ez a szöveg meghatározás (kis utólagos korrektúrával) a következő:

- a) befogadók kommunikációs situációkra vonatkozó elvárásainak eleget tevő;
- b) lényegüket tekintve önmagukban lezártnak tartható, vagy más komplex jelektől ugyan közvetlenül függő, de bizonyos értelemben önmagukban is lezártnak tartható;
- c) (a 'a maga módján multimediális') verbális, vagy verbális összetevőt is tartalmazó (a szó tágabb értelmében véve) multimediális jelölővel rendelkező;
- d) komplex jeleket;
- e) függetlenül azok nagyságrendjétől.

Ezt a szöveg meghatározást elemezve a következő eredményre jutunk: a d) a szöveget *komplex jeleknek* tekinti, amelyek jelölője a c) értelmében *különböző jelrendszerekhez* tartozó jelek jelölőinek kombinációjából állhat; a b) közvetve e komplex jelek *formai és jelentéstani* felépítésére utal, az a) e komplex jelek használatának *pragmatikai* szituációjára; végül az e) e jelek nagyságrendjének az irrelevanciáját emeli ki.

Mínthogy a jelek tudománya a *szemiotika*, amely hagyományos felosztása szerint egy formai (szintaktikai), egy jelentéstani (szemantikai) és egy pragmatikai összetevőből áll, a fenti szöveg meghatározást d) és c), illetőleg b) és a) pontja következtében joggal nevezhetjük *szemiotikai szöveg meghatározásnak*.

A fenti szöveg meghatározást alapul véve az általános szövegtan *tárgya* tehát a *szemiotikai szöveg meghatározást kielégítő szövegek tartománya*.

Célként – legtágabb értelemben – a szövegeken, szövegekkel, illetőleg szövegek létrehozása érdekében végrehajtott *műveletekre* vonatkozó nyelvi és nem nyelvi ismeretek feltárását és rendszerbe foglalt leírását jelölhetjük meg.

Ez a cél azonban – tekintettel a végrehajtható műveletek sokféleségére – túlságosan tág. Az ökonómia elve azt kívánja, hogy kiindulásként olyan művelet elemzését és leírását vegyük alapul, amely egyfelől nem tételezi fel egyetlen más művelet előzetes elvégzését sem, másfelől alapját képezi valamennyi más művelet elvégezhetőségének. Ez a művelet *a szövegek formai és jelentéstani felépítésének különféle kommunikációs-situációkban létrehozott/létrehozható értelmezése*, ami – minthogy a jelölés/jelezés (szemiózis) művelete – elsőrendűen *szemiotikai* jellegű.

Minthogy a *tárgy*, mind a *cél* meghatározása a szemiotikához vezet, egy *általános szövegtan* létrehozásának szándékával célszerű egy **ÁLTALÁNOS SZEMIOTIKAI SZÖVEGTAN** létrehozására törekedni!

Módszerként minden esetben a *maximális explicittség* biztosítását kell alkalmaznunk, ami elsősorban abban állhat, hogy létrehozzuk azoknak az explicit módon megfogalmazott kérdéseknek a rendezett sorát, amelyekre az értelmezés végrehajtásakor választ kell adnunk, egyidejűleg megfogalmazva a válaszok explicittségére vonatkozó egyértelmű követelményeket is.

B. Zs.: A magam részéről ehhez itt csak annyit üzök hozzá, hogy az iskolai oktatásban különféle tantárgyak keretében is szó esik a szemiotikáról (a jeltanról), nem okoz (nem okozhat) nehézséget a 'szemiotikai szövegtan' fogalmának (tárgyának, céljának) megvilágítása és e fogalom bevezetése szükségességének, hasznosságának nyilvánvalóvá tétele. Ami pedig a módszert illeti, annak megvilágítása pedig azért nem ütközhet akadályokba, mert a fenti megfogalmazás szinte kivétel nélkül valamennyi tantárgy módszerére alkalmazható, alkalmazandó.

A második alkérdés a következő:

4.2. Milyen SZÖVEGTARTOMÁNYOK SZÖVEGTANAI-nak létrehozására célszerű törekedni?

P. S. J.: Az 1. táblázat 'szövegtanok' oszlopában a globális „(dominánsan verbális) szövegtartományok szövegtanai” kifejezés olvasható. Ezek közé a szövegtartományok közé tartoznak a kizárólag verbális elemekből építkező köznap, irodalmi, filozófiai stb. szövegek tartományai éppúgy, mint az énekek vagy az illusztrációkat is tartalmazó különféle (multimediális) szövegek tartományai. Ez utóbbiak azért is különösen fontosak, mert a szövegek jelentős része ezekhez a tartományokhoz tartozik – ennek belátásához elég, ha a különféle szaktudományok fotókkal, rajzokkal, térképekkel, diagrammokkal stb. illusztrált szövegeire gondolunk.

Itt e szövegtartományok szövegtanaihoz csupán három megjegyzést kívánok fűzni:

– Célszerű olyan *általános szemiotikai szövegtan* létrehozására törekedni, amelyből (amelynek alapján) az egyes szövegtartományok az egyes szövegtanai viszonylag könnyen létrehozhatók. (E Beszélgetés következő két részében egy ilyen – interdiszciplinárisan megalapozott – általános szövegtan felépítésének kérdéseivel fogunk foglalkozni.)

– Ami a 'kizárólag verbális elemekből építkező szövegek' tartományait illeti, ezek számára nagy valószínűséggel létrehozható egy, valamennyi ilyen tartomány igényeit egyidejűleg kielégíteni képes, *verbális szemiotikai szövegtan*. (E Beszélgetés fejezeteinek zö-

A multimediális szövegek (ezen belül a szöveg és illusztráció kapcsolata) kérdései tárgyalásának az iskolai oktatás keretében nincs egyértelműen biztosított megfelelő helye. Ez annál is elgondolkodtatóbb, mert egyrészt a szaktudományok szövegei mind multimediálisak, másrészt pedig mert a 'vizualitás' a köznap kommunikáció modern eszközeiben is egyre nagyobb szerepet játszik.

mét – tekintettel centrális jellegére – a verbális szemiotikai szövegtan felépítése és alkalmazása kérdéseinek szenteljük.)

– Ami a multimediális szövegek különféle tartományait illeti, azok között első helyen áll a *'lexikai (verbális) elemeket és illusztrációkat összetevőiként egyaránt tartalmazó szövegek'* tartománya. A verbális szemiotikai szövegtan létrehozása után (vagy inkább mellett) e szövegek szemiotikai szövegtanának a kidolgozása a legsürgetőbb feladat. (Tekintettel e szövegtan nagyfokú komplexitására, ennek kérdéseivel e Beszélgetés keretében csak minimális mértékben foglalkozhatunk.)

B. Zs.: Az iskolai oktatás keretében – jellegéből következően – csaknem kizárólag a *verbális szövegek* szövegtani kérdéseit tárgyalják. E megállapításhoz megszorításként mindjárt azt is hozzá kell tennem, hogy szövegtani kérdések megbeszélése – amennyiben és amilyen mértékben azt a tanár a tananyag részének tekinti – a magyar nyelv és irodalomórákon folyik. Ebből az következik, hogy az elemzett szövegek tartománya főleg az *anyanyelvi irodalom* szövegeiből tevődik össze, itt-ott, ha előfordul köznapi szövegek szövegtani elemzése, más természetű verbális szövegeké alig. (Érdemes lenne azzal a kérdéssel is bővebben foglalkozni, hogy szövegtani kérdések tárgyalása mily mértékben képezi – ha egyáltalán – vagy kellene képezze az 'idegen nyelv' órák anyagát!)

A *multimedális szövegek* (ezen belül a *szöveg és illusztráció kapcsolata*) kérdései tárgyalásának az iskolai oktatás keretében nincs egyértelműen biztosított megfelelő helye. Ez annál is elgondolkodtatóbb, mert egyrészt a szaktudományok szövegei mind multimediálisak, másrészt pedig mert a 'vizualitás' a köznapi kommunikáció modern eszközeiben is egyre nagyobb szerepet játszik.

Lássuk végül röviden az alkalmazási területeket. Az ezekkel kapcsolatos alapkérdés a következő:

5. kérdés: Milyen viszony áll (állhat) fenn az alkalmazási területek és a szövegtanok között?

P. S. J.: Nyilvánvaló, hogy az élet minden olyan területén, amelyen a kommunikáció szerepet játszik, szükség van a befogandó szövegeknek (pontosabban ezek fizikai manifesztációinak) a megértésére, értelmező interpretációjára. Ez megfelelő *szövegismertetést* tételez fel, aminek alapját kielégítő módon csak (szemiotikai) szövegtani ismeretek képezhetik.

Ami most már ezeknek a szövegtani ismereteknek és az alkalmazási területeknek a viszonyát illeti, azzal kapcsolatban *két álláspont* képzelhető el:

– az *egyik* szerint valamennyi alkalmazási terület számára létre kell hozni az annak megfelelő (szemiotikai) szövegtant, azaz a *köznapi*, a *tudományos*, a *jogi*, a *vallási* stb. kommunikáció követelményeit kielégítőket;

– a *másik* szerint, amennyiben egy *általános szemiotikai szövegtan* alapján létrehozzuk azt a minimális számú szemiotikai szövegtant, amit a szövegtartományok egymástól lényegesen különböző volta megkíván (lásd például az előbbieken a *verbális szövegek* és a *multimedális szövegek* szövegtanáról mondottakat), ezek ki kell, hogy tudják elégíteni valamennyi alkalmazási terület követelményeit.

Magam ez utóbbi állásponttal értek egyet, annak hangsúlyozásával, hogy a szövegtartományok (szemiotikai) szövegtanainak létrehozásakor természetesen figyelembe kell venni a lehetséges alkalmazási területek követelményeit.

B. Zs.: A fenti kérdéssel kapcsolatban én ismét Deme László előbbieken idézett megállapítására szeretnék utalni, aki a 'szövegismertetés, szövegismerete, szövegtan'-hármáról szólva – amint láttuk – többek között a következőket mondta:

„A *szövegismertetés* nevelői és nevelési alapállás. [...] A *szövegismeretnek* receptív oldala a *szövegértés*, produktív oldala a *szövegalkotás*; s mind a kettőnek fontosabb a gyakorlati, mint az elméleti oldala. Persze azért

ez utóbbi sem hanyagolandó el; de nem azért műveljük, hogy felelni tudjon belőle a diák, hanem hogy felnőttként, adott helyzetben, a kontrollképességét biztosítsa majd. Mert a beszéd és írás közben nem szabályokat alkalmazunk, hanem beidegzéseink alapján cselekszünk; de kétség esetén tudnunk kell „kinagyítani” a problematikus részleteket, hogy vizsgálóra vehessük őket. – A *szövegtan* felsőfokú (de legalábbis felső középfokú) rendszerezése annak, amit a szövegről tudni – azaz tudományosan tudatosítani – lehet. Ez főképpen a tanári tudati tartaléknak fontos eleme, mint a szövegszemléletnek implicit fedezete.”

Kétségtelen, hogy az oktatás elsődleges feladata megfelelő *szövegismeret* közvetítése. Ahhoz sem férhet kétség, hogy szövegismeretet közvetíteni csak megfelelő *szöveg szemlélet* birtokában lehet, valamint ahhoz sem, hogy ehhez *szövegtani* ismeretekre van szükség, mint a „tanári tudati tartalék fontos elemé”-re.

De ha szövegismeretről beszélünk, *valamennyi alkalmazási terület* szövegeinek ismeretére kell gondolnunk, s ez nem lehet csupán az anyanyelv- és irodalomtanár feladat. Ebből következően a szöveg szemlélet és a szövegtani ismeretek birtoklása sem. E Beszélgetés ’címzettjei’ tehát nem csak a magyar nyelvet és irodalmat tanító tanárok, hanem *valamennyi tanár*.

Jegyzet

- (1) HONTI-JOBBÁGYNÉ: *Magyar nyelv I. osztály*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994.
- (2) SZENDE ALADÁR: *A magyar nyelv könyve középiskolásoknak*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1993.
- (3) SZENDE ALADÁR: *Módszertani útmutató A magyar nyelv könyve középiskolásoknak című könyv használatához*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Bp. 1994.
- (4) BALÁZS JÁNOS: *A szövegtan alapjai*. = *Szövegtani szemelvénygyűjtemény*. (Kézirati.) Szerk.: ANTALNÉ SZABÓ ÁGNES–MADARÁSNÉ MAROSSY ÁGNES. ELTE TFK, Bp. 1995. (Megjelent: *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: SZATMÁRI I.–VÁRKONYI I. Bp. 1979, 9–21. old.
- (5) SZENDE ALADÁR: *A szövegtan oktatása*. = *Bevezetés a középiskolai tantárgypedagógiába*. (Kézirat.) ELTE BTK. Szerk.: FÜLÖP LAJOS. Tankönyvkiadó, Bp. 1986.
- (6) BALÁZS JÁNOS: *A szövegtan alapjai*, i. m., 9. old.
- (7) Kocsány Piroska alapján. Filológiai Közlöny, 1989, 28–29. old. HANGAY ZOLTÁN: *Szövegtan*. = *A magyar nyelv könyve*. Szerk.: A. JÁSZÓ ANNA. Trezor Kiadó, Bp. 1991, 459–461. old.
- (8) Kocsány Piroska alapján. Uo., 36–37. old. HANGAY ZOLTÁN: Uo.
- (9) *A szövegtan a kutatásban és az oktatásban*. Szerk.: SZATMÁRI I.–VÁRKONYI I., Bp. 1979, 59. old.
- (10) L. *Program az anyanyelvi nevelés továbbfejlesztésére*. Bp. 1986.
- (11) DEME LÁSZLÓ: *Megjegyzések a szövegről és a szövegtanról*. = *A szöveg szerkesztése, megértése, kidolgozása és megszólaltatása*. Országos Anyanyelv-oktatási napok. Eger 1992. július 6–9. Szerk.: FEKETE PÉTER–V. RAISZ RÓZSA. Magyar Nyelvtudományi Társaság, Bp. 1993, 55–57. old.

Irodalom

A szövegtani kutatás diszciplináris környezetéhez lásd: *Szemiotikai szövegtan 9.*, JGyTF Kiadó, Szeged 1997. A multimedialitás kérdéseihez általában lásd: *Multimédia. Több mediális összetevővel rendelkező irodalmi szövegek elemzése*. Szerk.: BENKES ZSUZSA. A tanulmányokat írta: PETŐFI S. JÁNOS. OKSZI, Bp. 1996.